

УДК 37.018.32

Тищенко Л.Є.

ПСИХОЛОГО–ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ В УМОВАХ ІНТЕРНАТНОГО ВИХОВАННЯ

Анотація. Тищенко Л.Є. Психолого-педагогічні особливості підготовки учнів до сімейного життя в умовах інтернатного виховання. У статті виділено особливості інтернату як середовища, що замінює сім'ю та розкрито його вплив на підготовку вихованців до майбутнього сімейного життя; висвітлено зміни педагогічного впливу, що зумовлені сучасною соціально-економічною, політичною, соціокультурною ситуацією в Україні.

Ключові слова: підготовка до сімейного життя, інтернат, діти-сироти, конформізм.

Аннотация. Тищенко Л.Е. Психолого-педагогические особенности подготовки учащихся к семейной жизни в условиях интернатного воспитания. В статье выделены особенности интерната как среды, которая заменяет семью и его влияние на подготовку воспитанников к будущей семейной жизни, обусловленной современной социально – экономической, политической, ситуацией в Украине.

Ключевые слова: подготовка к семейной жизни, интернат, дети – сироты, конформизм.

Summary. Tishchenko L.E. Psychological and educational peculiarities of students training for family life in conditions of a boarding education. In the article it is considered the peculiarities of the boarding school as environment which replaces a family and its influence on pupil's preparation to the future family life caused by modern social – economic, political, social- cultural situation in Ukraine.

Key words: preparation to family life, boarding school, orphans, conformism.

Постановка проблеми. Виховання дітей в умовах школи - інтернату, при відсутності змалку адекватних зразків соціорольової поведінки негативно позначається на характері становлення ідентичності дітей, засвоєнні ними

ролей і обов'язків чоловіків і жінок в сім'ї та суспільстві, що у сукупності виокремлюється гостроактуальною проблемою педагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціально-філософській, психолого-педагогічній літературі проблему розвитку особистості в умовах школи - інтернату розглядали Г. Бевз, Н. Бойко, Р. Гурова, І. Доля, М. Донник, О. Злобіна, І. Зязюн, Л. Коган, М. Лукашенко, О. Поляновська та інші науковці. Зазначалося, що одним з найважливіших етапів соціальної адаптації вихованців інтернатних закладів є адаптація до самостійного життя сімейного життя.

Мета нашої статті – теоретичний аналіз діяльності школи-інтернату як заміни сім'ї та її вплив на підготовку вихованців до майбутнього сімейного життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Школи - інтернати відрізняються особливим контингентом дітей, здебільшого педагогічно занедбаних, переважна частина яких є діти – сироти.

Поняття «діти – сироти» вживається для позначення дитини, що не досягла повноліття і що росте без одного чи обох батьків (відповідно напів- або повний сирота). О. Поляновська відзначає такі поширені характеристики дітей у інтернатних закладах: «Вони відстають у своєму психічному розвитку, мають низьку пізнавальну активність, у них не сформувалися пізнавальні інтереси, рівень їх знань також значно нижчий, порівняно з учнями загальноосвітньої школи».

Заклади інтернатного типу - це закриті (напівзакриті) навчально-виховні заклади, вихованці яких постійно перебувають у закритих колективах. Маючи обмежену сферу спілкування, вони одержують недостатню, а часом і деформовану інформацію про навколишній світ, про інших людей. В інтернаті дитина постійно спілкується з однією й тою самою достатньо вузькою групою однолітків, при чому вона сама не може надати перевагу іншій групі, що може зробити будь-який учень звичайної школи. Але одночасно вона й не може бути виключена з неї. Належність до визначеної групи однолітків, при цьому виявляється начебто безумовною. Це призводить до того, що стосунки між однолітками складаються не як приятельські, дружні, а по типу родинних, як між братами та сестрами. Таку безумовність у спілкуванні з однолітками у дитячому закладі інтернатного типу можна, з одного боку, розглядати як позитивний фактор, що сприяє емоційній стабільності, захищеності, коли група однолітків виступає певним аналогом сім'ї, а з іншого боку, подібні контакти не сприяють розвитку навичок спілкування з однолітками, вміння налагоджувати рівноправні стосунки з незнайомою людиною, адекватно оцінити свої якості, необхідні для виборного, дружнього спілкування.

До негативних явищ у виховному процесі закладів інтернатного типу ми віднесли наступні: неправильна організація спілкування усередині колективу, збереження авторитарного стилю виховання; високий ступінь

регламентованості життя вихованців, відсутність можливості вільно розподіляти і використовувати часовий простір і дії; ізолюваність дітей в межах одного простору, обмеженість контактів із представниками суспільства із зовні, що фактично унеможлиблює соціалізацію вихованців; відсутність диференційованого підходу до дітей, обмеженість врахування психологічних, фізичних особливостей; неврахування психологічного стану вихователів шкіл-інтернатів, притулків, дитячих будинків, що виявляється в проявах неадекватних, жорстоких дій по відношенню до дітей.

Серед чинників, що призводять до специфічного розвитку дітей, дослідники вважають найвпливовішими саме такі, як своєрідна система спілкування дорослих з дітьми, часта заміна вихователів, недостатня увага до формування особистісного практичного життєвого досвіду дітей, звуження навколишнього середовища, відсутність особистісно-орієнтованого підходу до дітей. І. Доля зазначає, що в інтернатних закладах спостерігається надмірна опіка дітей, яка призводить до незнання ними своїх обов'язків. Результатом є формування у переважної більшості вихованців державних закладів хибної уяви про свої соціальні ролі, як сироти [4]. Через вищеперераховані особливості життя дітей у інтернатних закладах, а також через особливості життя і виховання цих дітей до потрапляння до цих закладів (що власне і стають причинами необхідності вилучення їх із того середовища, в якому діти перебували раніше), у вихованців формуються певні психологічні особливості і потреби, роль яких дедалі стає значнішою.

Одним із наслідків виховання в інтернатному закладі є порушення соціальної адаптації, що може призвести в одних випадках до зниження активності, яке веде до апатії та більшого інтересу до речей, ніж до людей, в інших випадках до гіперактивності з відходом в асоціальну та кримінальну поведінку, а в деяких випадках може проявлятися тенденція поводитися зухвало в суспільстві, намагаючись привернути до себе увагу, не вміючи створити міцні емоційні зв'язки.

У вихованців інтернатів через особливості життя в цих закладах з'являються проблеми спілкування. По-перше, умови життя у інтернаті передбачають постійне перебування в оточенні інших дітей та вихователів. Діти-сироти, що перебувають в інтернатних закладах, не мають можливості для усамітнення, навіть тоді, коли виникає таке бажання. О. Поляновська зазначає, що така ситуація часто призводить до погіршення настрою дітей, небажання займатися колективною справою, емоційного виснаження. Спостерігається відставання в становленні інтимно-особистісного спілкування з однолітками: контакти з однолітками виражені слабо, вони дуже одноманітні, малоемоційні і зводяться до простих звернень і вказівок. В основі такого відставання лежить відсутність емпатії, тобто співчуття, співпереживання, вміння і потреби розділити свої переживання з іншою людиною.

Марія Донник взагалі вважає, що найважливіша проблема дітей, що виховуються в інтернаті - це відсутність любові та ласки батьків і родичів, у результаті чого формується депривація особистості. В результаті чого готовність до майбутнього сімейного життя в дитини відсутня. Ту ж думку простежуємо у працях Галини Бевз. Коли дитина залишається без захисту й підтримки близьких, вона може зупинитись у своєму розвитку і навіть регресувати (повернутися на ту стадію розвитку, на якій дитина почувалася комфортніше). Г. Бевз наголошує на такому явищі, як прихильність - щоб нормально розвиватися, дитина орієнтується на «подібну істоту свого виду», тобто дитині потрібна постійна значуща фігура, природно якою є мати або батько. Відсутність прихильності та необхідність постійно пристосовуватися призводять до зниження активного ставлення до життя, за якого не формуються соціально значущі цінності та орієнтири, а створюються умови для зростання конформізму - схильності уникати прийняття самостійних рішень, пасивності, пристосовницької орієнтації до запропонованих стандартів оцінок та поведінки.

Щодо наслідків виховання не в сімейному середовищі, І.В. Дубровіна відзначає також що «...підвищена цінність сім'ї та відсутність досвіду життя у ній призводять, з одного боку, до ідеалізації сім'ї, образу сім'янина, а з іншого - до гіпертрофії негативної моделі сім'ї. При цьому позитивний ідеальний образ сім'ї розмитий, не наповнений конкретними побутовими деталями, а негативний, навпаки, гранично конкретизований та емоційно насичений» [6]. Це може негативно впливати на формування уявлень про майбутнє сімейне життя. Наслідки цього простежуються на практиці у таких фактах: випускники інтернатних закладів часто мають значні труднощі у створенні сім'ї та збереженні її стабільності, вони важко входять у батьківську сім'ю чоловіка чи жінки, не можуть побудувати повноцінних стосунків із дружиною/чоловіком, зводячи все або до сексуальних стосунків, або до якихось вимог, що відірвані від реальності, швидко вичерпують початкову прив'язаність і не вміють розвивати вміст подружніх стосунків.

Потрібно звернути увагу на думки Ю. Бондаренко, які вона виклала у статті «Життєва компетентність вихованців закладів інтернатного типу», де вона зосереджує увагу на феномені «життєва компетентність», яка «належить до ключових компетентностей та виявляється через спроможність вирішувати життєві проблеми різноманітного характеру в контексті конкретної ситуації життєдіяльності людини, оволодівати життєвими й соціальними ролями» [2]. Несформованість життєвої компетентності вихованців шкіл-інтернатів стає загальною проблемою багатьох випускників інтернатних закладів, оскільки відображається на усьому їхньому подальшому житті. Щодо особливостей учнів, які перебувають у школах-інтернатах, то Ю. Бондаренко зазначає, що серед них є діти, які стали жертвами психічного, фізичного й сексуального знуцання; ті, що мають шкідливі звички (палять, вживають алкоголь, виявляють

схильність до токсикоманії). Дослідження свідчать, що вихованці шкіл-інтернатів характеризуються нестійкою, неоднозначною самооцінкою, високим рівнем тривожності, імпульсивності, агресивності, наявністю комплексу неповноцінності, відчуття малоцінності своєї особистості.

Подолання негативних стереотипів у свідомості й поведінці більшості вихованців вимагає не тільки певного часу й зусиль педагогів, а й застосування відповідних реабілітаційних методик. Головна соціальна і психолого-педагогічна ідея, покладена в основу діяльності закладів інтернатного типу, полягає в тому, щоб забезпечити рівні можливості для всіх дітей і підлітків в оволодінні освітою, у гармонійному розвитку, громадській діяльності відповідно до природних задатків, схильностей, здібностей і таланту.

Необхідно систематично проводити з дітьми роботу, щоб максимально знизити рівень соціальної дезадаптації. О. Поляновська рекомендує грати з дітьми в рольові ігри, у яких ігрова ситуація наближена до життєвої. При вивченні різних тем на уроках варто обов'язково наводити приклади з життя, де діти зможуть використати ті чи інші знання, вчити дітей прийомам самовдосконалення та саморозвитку, розробляти проекти, спрямовані на вирішення проблем, які можуть у них виникнути після закінчення закладу.

Щодо того, яким чином уникнути формування у дітей такого явища як позиція утримання, О. Поляновська пропонує: привчати дітей до посиленої побутової праці (поливати квіти у класній кімнаті, слідкувати за чистотою в ній); на уроках трудового навчання виготовляти вироби, які діти зможуть використати (коробочки, іграшки, годівнички для птахів); на уроках математики пропонувати задачі, де в змісті простежується цінність людської праці; на уроках читання пропонувати тексти про життя різних людей, з описом того, як складалась їх доля, як вони йшли до досягнення успіху та ін.

Одним із шляхів виховання в школі-інтернаті є позакласна виховна робота. Позакласною роботою є організовані і цілеспрямовані заняття з учнями, які проводяться школою спільно з позашкільними закладами в позаурочний час для поглиблення та розширення знань, умінь та навичок, розвитку самостійності, індивідуальних здібностей, нахилів учнів, а також задоволення їх інтересів і забезпечення розумного відпочинку.

Висновки. Підводячи підсумок викладеного матеріалу, слід звернути увагу на загальні принципи, яких рекомендуємо дотримуватися при роботі з вихованцями інтернатних закладів, такі: визнавати цінність кожної дитини; ставитися до дитини як до особистості; уникати «ярликування»; не давати обіцянок, які неможливо виконати; демонструвати позитивні моделі поведінки; не підтримувати проявів небажаних якостей; демонструвати позитивне ставлення до всіх дітей; поважати думку, почуття та добровільний вибір дитини; акцентувати увагу дитини на власних позитивних якостях та здобутках; надавати працівникам інтернату інформаційну та методичну підтримку.

Проте, ряд питань, пов'язаних з організацією діяльності інтернатних закладів, присвоєнню їх вихованцям соціальних цінностей, а саме підготовка до створення власної родини, залишаються невирішеними. У зв'язку з цим виникає необхідність подальшого дослідження даної теми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевз Г. Прийомні сім'ї (оцінка створення, функціонування та розвитку). / Г. Бевз - К.: Главник, 2006. - 112 с.
2. Бондаренко Ю. Життєва компетентність вихованців закладів інтернатного типу. / Ю. Бондаренко - [Цит. 2009, 26 грудня]. - Доступно з: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2009_2/files/ped_02_09_Bondarenko.pdf.
3. Доля І. Розвиток альтернативних форм соціалізації дітей-сиріт у контексті реформування державної системи опіки. / І.Доля - Регіональний філіал НІСД у м. Донецьку. - [Цит. 2009, 25 грудня]. - Доступний з: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/august08/12.htm>.
4. Доннік М. Соціальний гуртожиток - шлях до самостійності випускників шкіл-інтернатів / М. Доннік // Наукові записки. Сер. «Педагогічні науки». - № 83. Дубровина І.В. Рабочая книга школьного психолога. - М.: Просвещение, 1991. - 303 с.
5. Психологічні аспекти корекційної роботи з дітьми-сиротами в умовах інтернатного закладу: наук.-метод. посіб. / за ред. Л.Д. Покроєвої. - Х.: Хонмібо, 2008. - 84 с.
6. Соціальні та психологічні потреби дітей, які виховуються в інтернатних закладах: знання, ставлення, поведінка, практика діяльності. Результати дослідження серед фахівців соціальної сфери та дітей-вихованців інтернатних закладів. - К.: Компанія Лік, 2006. - 63 с.
7. Специфіка управління позаурочною виховною діяльністю шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, які залишились без батьків: метод. рек. / (уклад.) Б.С.Кобзар та ін.; Ін-т змісту і методів навчання; Ін-т педагогіки АПН України. - К., 1997. - 36 с.